

УДК 378.147:355.58

К 38

Неля КИБАЛЬНА

ДЕФІНІЦІЯ “ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ” У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті на основі аналізу наукових джерел схарактеризовані підходи до дефініції “відповідальність”, проаналізовано сутність поняття “професійна відповідальність майбутнього фахівця цивільного захисту”. Обґрунтовано, що професійна відповідальність майбутнього фахівця цивільного захисту виступає у ролі інтегративної якості, що виявляється у здатності приймати обґрунтовані рішення у сфері своєї професійної діяльності, наполегливості і сумлінності у їх реалізації та готовність відповідати за їх результати та наслідки.

Ключові слова: *відповідальність, професійна відповідальність, професійна діяльність, майбутній фахівець цивільного захисту.*

Постановка проблеми. Згідно із “Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті”, пріоритетним напрямом сучасної освіти є її особистісна орієнтація. В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи освіта має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Одним з найважливіших складників ефективного виконання завдань, пов’язаних із запобіганням та ліквідацією надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, захистом населення і територій від їх негативного впливу є підготовка висококваліфікованих фахівців, що володіють відповідальною професійною поведінкою, здатних осмислювати і добровільно брати на себе відповідальність за прийняті рішення та результат своїх професійних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми відповідальності пов'язане з аналізом широкого кола наукових проблем. Вагомий внесок у створення методологічних засад наукової розробки питання щодо виховання відповідальності внесли роботи В. Андрущенко, І. Бойченка, Л. Губерського, Т. Ящука та ін. Відповідальність як особливий тип взаємодії людини та суспільства проаналізована у працях Л. Грядунової, Є. Головухи, Г. Заболотної, І. Савченко, П. Симонова, А. Панова В. Степаненко, В. Сперанського та ін. Проблему формування відповідальності вивчали військові педагоги І. Гамула, О. Кирилов, М. Козяр, І. Коробейнікова, А. Немчинінов, Ю. Сичевський та ін. Л. Архангельський, Л. Блюхман, Б. Князева, Н. Слюсарянський, О. Фріш та ін. досліджували механізми формування професійної відповідальності фахівців у різних галузях діяльності. Проте питанню тлумачення сутності поняття “професійна відповідальність майбутнього фахівця цивільного захисту” у наукових роботах уваги приділено недостатньо.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел схарактеризувати сутність поняття “професійна відповідальність майбутнього фахівця цивільного захисту”.

Згідно із результатами досліджень науковців (В. Канке, Б. Назаров О. Плахотний та ін.), термін “відповідальність” уперше конструювався в юриспруденції в другій половині XV ст. та інтерпретувався як обов'язок. Великий тлумачний словник української мови трактує термін “відповідальність” як покладений на когось або взятий на себе обов'язок за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [4, 84]. Узагальнюючи свої пошуки щодо аналізу етимології поняття “відповідальність”, К. Муздибаєв зазначає, що, за винятком окремих відтінків, значення слова “відповідальність” у російській, англійській, німецькій та французькій мовах збігається. У цих мовах поняття “відповідальність” пов'язане з виконанням обов'язку й необхідністю звітувати за це [8, 8].

Філософський енциклопедичний словник вказує на той факт, що термін “відповідальність” характеризує міру відповідності поведінки особи наявним вимогам, чинним суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам [15, 87].

Соціологічна енциклопедія тлумачить поняття “відповідальність” як відповідність дій соціальних суб'єктів (особистості,

соціальної групи, суспільства) взаємним вимогам, соціальним нормам, загальним інтересам тощо [13, 64].

Психологічна енциклопедія поняття “відповідальність” трактує як внутрішню саморегуляцію і самодетермінацію зрілої особистості, опосередкованої ціннісними орієнтаціями, яка виявляється в усвідомленні людиною причин здійснюваних учинків і їхніх наслідків та в контролі своєї здатності бути причиною змін у навколишньому світі і власному житті [12, 60].

Отже, аналіз наведених тлумачень поняття “відповідальність”, охоплює три аспекти:

- об’єктивний, що існує незалежно від конкретного суб’єкта і може бути покладений на будь-яку людину;
- суб’єктивний, що залежить від суб’єкта, який може приймати рішення і або брати на себе зобов’язання, або їх не брати;
- емоційний: сумніви, переживання, почуття відповідальності, обов’язку, совісті, провини за характер і результат своєї діяльності та можливі наслідки узятих зобов’язань чи прийнятих рішень.

Аналіз наукових джерел щодо проблеми відповідальності (Г. Балл, І. Бех, С. Подмазін, В. Прядеїн, В. Рибалка, М. Романець та ін.) дав підставу констатувати, що її понятійний базис розміщується на перетині дослідницьких площин філософії, психології, соціології, педагогіки, юриспруденції. Кожна наука має своє бачення і підходи до дефініції “відповідальності”.

Досліджуючи теоретичні підходи щодо з’ясування змісту поняття відповідальності у загальнофілософському аспекті, Ю. Осокіна дійшла висновку, що феномен відповідальності філософами різних епох фіксувався, як правило, в ракурсі певного специфічного, притаманного саме цій епосі, виміру [10, 5]. На думку дослідниці, відповідальність соціального суб’єкта постає як його здатність координувати в процесі спільної діяльності свої дії з діями інших, усвідомлювати та належним чином коригувати наслідки своєї діяльності й бути готовим визнавати підзвітність своїх дій перед собою, співгромадянами та майбутніми поколіннями [10, 9].

Науковці (В. Андрущенко, І. Бойченко, Л. Губерський, М. Краснов, А. Плахотний, О. Тітаренко, Т. Ящук та ін.), які досліджували відповідальність з позиції соціальної філософії,

характеризують означене поняття як наслідок соціальної активності особистості, свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей.

У соціологічних дослідженнях (Л. Архангельський, В. Борисов, Н. Головка, Ю. Мигаль, В. Тернопільська та ін.) дефініція “відповідальність” вивчається як форма ставлення між особистістю, колективом і суспільством, як результат відбиття у свідомості особистості системи соціальних вимог та норм.

Так, А. Андрищенко зазначає, що соціальну відповідальність особистості можна тлумачити як системну соціальну якість, у якій віддзеркалюється і реалізується рівень її соціальності, тобто глибина і повнота зв'язків особистості із соціумом, міра прийняття соціально-значущих потреб суспільства як особисто цінних, розуміння особистої відповідальності за соціальні наслідки своєї діяльності [1].

Основоположним для аналізу проблеми відповідальності, вважає Н. Мінкіна, є суспільна природа людини, і відповідальність репрезентує об'єктивно необхідні ставлення між особистістю, колективом та суспільством, які реалізуються у свідомій вольовій поведінці та діяльності [7, 58]. Дослідниця вважає, що “...якщо відбувається збіг зовнішніх вимог про відповідальну поведінку з внутрішнім ставленням до цих вимог, то в такому випадку відповідальність стає властивістю особистості, відбувається перехід зі сфери необхідного – в сферу наявного. Таке понаднормативне ставлення до обов'язків та реалізація їх у соціально значущій поведінці і діяльності і є внутрішньою відповідальністю особистості...” [7, 88]. У контексті нашого дослідження саме виховання особистості майбутнього фахівця цивільного захисту в умовах вищого навчального закладу цивільного захисту відіграє особливу роль у процесі розвитку цього переходу від зовнішнього аспекту відповідальності до внутрішнього – особисто усвідомленої відповідальності. Оскільки повноцінна відповідальність притаманна передовсім соціально зрілій особистості [3], сформованість внутрішньої відповідальності майбутнього фахівця цивільного захисту є головним критерієм судження про його рівень моральної зрілості.

На думку Є. Мануйлова, відповідальність як внутрішня особливість індивіда – це складне соціальне явище, яке включає усвідомлення необхідності діяти згідно із суспільними вимогами

та соціальними цінностями, усвідомлювати свою суспільну роль, критичність і постійний контроль за власними діями, готовність відповідати за свої вчинки та соціально значущу діяльність [6, 13].

Отже, відповідальність як філософсько-соціальна категорія відображає об’єктивний характер взаємодії суб’єктів діяльності (особистості, суспільства та соціальної групи) з погляду свідомого здійснення взаємних вимог, які детерміновані соціальними нормами.

Науковці (С. Анісімов, І. Бєх, Т. Гаєва, А. Лопуховська, О. Костенко, А. Ореховський, М. Савчин та ін.), які досліджували психологічний аспект означеного поняття, відповідальність визначають як провідну якість особистості, яка концентрує усвідомлення свого обов’язку, вивчають її як форму регуляції та саморегуляції особистості, що визначає ефективність діяльності і характеризують відповідальність як мету виховання.

За А. Петровським, відповідальність є рисою особистості, що формується у спільній діяльності з іншими людьми шляхом засвоєння соціальних цінностей, норм і правил поведінки. Учений пов’язує відповідальність з обов’язком, виокремлює особливу роль совісті у відповідальності особистості і розглядає її як здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов’язки, вимагати від себе їх виконання і давати самооцінку здійснюваних учинків [11].

На думку А. Немчінінова, відповідальність – це системна особистісна якість, яка є результатом відображення об’єктивно необхідних відносин людини в суспільстві, що характеризує зобов’язаність людини свідомо виконувати вимоги відповідно до морального обов’язку, спеціальних норм та відповідати за свої дії перед собою, іншими людьми, колективом і суспільством [9, 28 – 29].

Важливою, на нашу думку, для дослідження сутності відповідальності як особистісної якості є когнітивна теорія Дж. Роттера. Його концепт локусу контролю узагальнено відображає очікування того, якою мірою особистість контролює і як оцінює власні дії. Учений, уживаючи термін “відповідальність”, досліджує явище, що описується ним як властивість інтернальності особистості (схильність приписувати відповідальність за внутрішніми чинниками – своїй поведінці, характеру, здібностям), яка протистоїть екстернальності (схильність приписувати відповідальність за зовнішніми чинниками) [16]. У контексті нашого дослідження

вважаємо, що саме інтернальність особистості майбутнього фахівця цивільного захисту забезпечує стабільність його самооцінки, сприяє самоактуалізації, зумовлює його відповідальність за вироблення життєвої стратегії, особистісний і професійний розвиток.

Важливе значення для теорії та практики виховання відповідальності має дослідження І. Беха. Вивчаючи у своїх дослідженнях відповідальність як особистісну якість, учений зазначає, що в основі цієї якості закладені усвідомлений індивідом загально-вагомий обов'язок, визнання особистістю причетності до соціуму, власні переконання та моральні принципи. На думку вченого, моральна рефлексія передбачає здатність особистості осмислити прагнення передбачити результати своїх дій з урахуванням власних поглядів та поглядів інших людей, а також здатність до погодження цілей поведінки із засобами їх досягнення. Отже, відповідальність є особливим мотивом людських учинків, який відрізняється від усіх інших лише йому властивою рисою ідеальності, і саме наявність цієї риси у діяльності особистості сприяє її моральному розвитку і не перетворює відповідальність на засіб, за допомогою якого особистість прагне досягнути корисної для неї мети [2].

Отже, загальний аналіз наукових джерел демонструє, що, незважаючи на певні розбіжності у наукових підходах до визначення сутності поняття “відповідальність”, їх об'єднує загальний компонент – необхідність нести відповідальність за результат своїх дій.

Аналіз наукових джерел (М. Борцова, Н. Волошина, М. Мусанова, О. Тітаренко та ін.) вказує на те, що, залежно від покладеного в основу критерію та на підставі суттєвих розрізень у факторах його реалізації, вчені виокремлюють різні види відповідальності, зокрема моральну, юридичну, економічну, політичну, професійну тощо.

Так, науковці (Т. Аболіна, Т. Василевська, Н. Головка, Н. Гринчишин, Р. Димерец, А. Єрмоленко, О. Кундеревиц, В. Мовчан та ін.), досліджуючи морально-етичний аспект відповідальності, вважають, що моральна відповідальність характеризується ставлення людини до чогось, що сприймається нею як визначальна основа для прийняття і здійснення рішення та виникає на підставі вимог до суб'єкта діяльності з боку соціального оточення, що ґрунтується на моральних нормах, прийнятих у цьому суспільстві.

Аналіз основних наукових концепцій щодо сутності юридичної відповідальності (В. Головченко, О. Іваненко, М. Козірба, Л. Наливайко, С. Самощенко, Ф. Скакун, А. Щербак, Л. Явич та ін.) дав змогу встановити, що юридична відповідальність та її форми, такі як: кримінальна, цивільна, адміністративна, дисциплінарна, пов’язана з наявністю правових норм, які мають загальнообов’язковий характер і трактується як: покарання; реалізація санкцій; захід державного примусу; реакція суспільства на правопорушення; обов’язок перетерпіти негативні наслідки; примусово виконуваний обов’язок; обов’язок дати звіт; правовідносини; осуд [5, 85].

Низка вчених (К. Бельський, У.Д. Дункан, К. Мігчем, А. Орлов, О. Пономарьов, Г. Романюк, Ю. Сичевський, В. Шусть та ін.), досліджуючи проблему відповідальності, пов’язують її сутність з наявністю норм діяльності, що регулюють поведінку суб’єктів діяльності. Так, Є. Мануйлов вважає, що поняття “відповідальність” може бути застосоване тільки там, де є поняття “норма” [6, 11]. На думку О. Тітаренко, будь-яка діяльність регулюється не тільки загальними нормами, а й специфічними для окремого виду діяльності. Через свою специфіку вони не можуть виступати як правові норми, але можуть бути нормами окремого професійного співтовариства. Оскільки існують такі норми, вважає учений, можна увести поняття “професійна відповідальність” [14, 14].

Спираючись на результати досліджень науковців (О. Євсюков, С. Миронець, А. Снісаренко, В. Солнцев, О. Тімченко, М. Фомич та ін.), у дослідженні дотримуємося думки, що діяльність фахівців цивільного захисту – це особливий різновид професійної праці, який у сучасних умовах є процесом розв’язання різноманітних, складних і різнопланових задач, спрямованих на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим. Її головні особливості становить суспільно важливий характер, різноманітність розв’язуваних завдань, наявність дефіциту часу, нерівномірність навантажень, наявність стресових ситуацій, підвищений фактор ризику, індивідуально-колективний характер тощо. Тому характеризуючи відповідальність як один з головних смислових принципів спонукальної сфери особистості, дотримуємося у дослідженні думки, що професійна відповідальність майбутнього

фахівця цивільного захисту пов'язана з наявністю специфічних професійних вимог та норм і реалізується шляхом як зовнішніх форм контролю (кодекси, статuti, накази), так і усвідомлення майбутнім фахівцем цивільного захисту важливості своєї суспільної ролі у процесі професійної діяльності.

Оскільки, індивід стає особистістю лише у результаті засвоєння соціального досвіду [13, 337], а особистість фахівця цивільного захисту є носієм цього соціального досвіду, у дослідженні дотримуємося думки, що його професійні та особистісні якості – це інструмент, що певною мірою впливає на результат виконання покладених на службу цивільного захисту професійних завдань.

Висновки. Отже, професійна відповідальність майбутнього фахівця цивільного захисту пов'язана з наявністю соціальних цінностей та специфічних професійних норм і правил, що детерміновані умовами служби цивільного захисту і які регулюють поведінку майбутнього фахівця у процесі діяльності, пов'язаної із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій та реагуванням на них. Як особистісна якість, відповідальність майбутнього фахівця цивільного захисту формується у процесі спільної діяльності як результат тих зовнішніх вимог, які до нього висуває суспільство та застосовує колектив, супроводжується переходом зовнішніх форм контролю у самоконтроль особистості і проявляється через осмислення професійних завдань, усвідомлення предмета відповідальності, передбачення результатів своїх дій чи прийнятих рішень та готовність відповідати за виконання дорученої справи перед суспільством, групою, колективом. Вважаємо, що професійна відповідальність у структурі особистості майбутнього фахівця цивільного захисту є сукупністю професійно важливих якостей, що проявляються у діяльності та мають вплив на її ефективність.

Перспективи подальших досліджень. Водночас у подальших дослідженнях необхідно визначити сукупність педагогічних умов виховання професійної відповідальності у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту.

Література

1. Андрющенко А.І., Рябець І.М. Соціальна відповідальність: теоретико-методолгічний аспект аналізу [Електронний ресурс] / Режим

доступу : http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/47822/Andruwenko_Rjabec.pdf.

2. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д. Бех. – К. : “Україна-Віта”, 1995. – 220 с.

3. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Ірина Сергіївна Булах. – К., 2004. – 368 с.

4. Великий тлумачний словник української мови / упорядник Т.В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с.

5. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / О.О. Дудоров. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

6. Мануйлов Є.М. Філософський аналіз проблеми професійної відповідальності / Є.Ф. Мануйлов // Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2011. – № 8. – С. 11 – 19.

7. Минкина Н.А. Воспитание ответственностью : учеб. пособие / Н.А. Минкина – М. : Высш. шк., 1990. – 144 с.

8. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев / под ред. В.Е. Семенова. – Л. : Наука, 1983. – 340 с.

9. Немчинов А.В. Формирование ответственности как профессионально-личностного качества у курсантов младших курсов военного вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / А.В. Немчинов. – Саратов, 2005. – 192 с.

10. Осокіна Ю.С. Відповідальність соціального суб'єкта: філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / Ю.С. Осокіна. – К., 2007. – 18 с.

11. Петровский А.В. Психология / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М. : Издательский центр “Академия”, 2001. – 512 с.

12. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник А.М. Степанов. – К. : “Академвидав”, 2006. – 424 с.

13. Соціологічна енциклопедія / укладач В.Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.

14. Тітаренко О.Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О.Г. Тітаренко. – Х., 2006. – 178 с.

15. Філософський енциклопедичний словник / Національна академія наук України Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди ; головний ред. В.І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

16. Rotter G.B. Generalized expectancies for internet versus external control of reinforcement / G.B. Rotter // Psychol. Monogr. – 1966. – Vol. 80. – № 1.

Кыбальная Неля. Дефиниция “профессиональная ответственность” в контексте подготовки будущего специалиста гражданской защиты. В статье на основе анализа научных источников охарактеризованы подходы к дефиниции “ответственность”, проанализирована сущность понятия “профессиональная ответственность будущего специалиста гражданской защиты”. Обосновано, что профессиональная ответственность будущего специалиста гражданской защиты выступает в роли интегрального качества, заключается в способности принимать обоснованные решения в сфере профессиональной деятельности, проявлять настойчивость и добросовестность в их реализации и готовность отвечать за их результаты и последствия.

Ключевые слова: ответственность, профессиональная ответственность, профессиональная деятельность, будущий специалист гражданской защиты.

Kybalna Nelia. The content of the notion “professional responsibility” in the context of a future specialist of civil protection. On the basis of the analysis of scientific literature, the approaches to the definition “responsibility” have been characterized in the article. The content of the notion of “professional responsibility of a future specialist of civil protection” has been analyzed. It is proved that the professional responsibility of a future specialist of civil protection acts as an integrative quality which is manifested in the possibility to make reasonable decisions during the activity, perseverance, diligence in the realization of these decisions and readiness to be in charge of their results and consequences.

Key words: responsibility, professional responsibility, professional activity, future specialist of civil protection.